

יהודים, ערבים והנכבה – עיון היסטורי ומבט לעתיד // הלל כהן
כנס פסיכואקטיב, אוניברסיטת תל-אביב, פברואר 2010

תודה שהזמנתם אותי לדבר כאן. מה שבכוונתי לעשות בדקות הקרובות זה להציע עיון היסטורי-עובדתי על המלחמה ב-1948, שיאפשר אולי להבין מדוע יהודים וערבים מתייחסים למלחמה באופנים כל כך שונים, מדוע יהודים כל כך חוששים מאזכור הנכבה, ומדוע גם פלסטינים (בישראל ומחוצה לה) אינם פתוחים לחלוטין לדבר על אירועי 1948. זוהי בעצם סקירה היסטורית עם מבט להווה ולעתיד.

ובכן, מה היתה המלחמה ב-1948 עבור היהודים שחיו בארץ? מה היא היתה עבור ערביי פלסטין? הנה כמה נקודות בסיסיות שראויות לאזכור בתחילת הדיון:

המלחמה כמו שחוו אותה אז אינה המלחמה עליה אנחנו מדברים היום.

המלחמה עבור היהודים אינה המלחמה שחוו הערבים.

אבל גם לא כל היהודים חוו אותה באותו אופן, ולא כל הערבים.

למשל:

תושב שכם שעירו לא הותקפה לא חווה את המלחמה כמו תושב ספסף בגליל העליון שבתו נאנסה וגופתה נזרק לבור.

תושב ג'נין שלחם נגד הכוחות היהודים והשתתף בהדיפתם מהעיר לא חש את הנכבה כמו תושב מוג'ידל שבגליל התחתון שהפך לפליט בנצרת.

תושב הכפר צוריף בהרי חברון שהשתתף בהתקפה על מחלקת הל"ה וכפרו נותר על תלו לא חש את המלחמה כמו תושב טירת-חיפה שכפרו הותקף מספר פעמים והוא חי במחנה הפליטים ארביד שבירדן כבר יותר מששים שנה.

ראש עיריית חברון מוחמד עלי ג'עברי שהתגאה לאחר המלחמה שלא נותר אף יהודי בהר חברון לא חש את הנכבה באותו אופן שחש תושב ח'אלסה שבעמק החולה, בו לא נותר אפילו פלסטיני אחד.

ואותו פלסטיני שהצליח להחדיר מכונית תופת לבניין הסוכנות היהודית בפברואר 1948 ולהרוג עשרות מעובדיה, אין חווייתו דומה לחויית הפלסטיני שעמד ליד בניין הסראיא ביפו, בתור לחלוקת האוכל, ומכונית התופת שהוכנה על ידי "הפורשים" התפוצצה לידו.

כך לגבי הערבים – וכך לגבי היהודים:

תושב כפר עציון שהצליח להינצל מהטבח של ה-13 במאי – היו רק בודדים כאלה - לא חווה אותה כמו תושב נירים שהשתתף בהגנה על הקיבוץ וזכה שקיבוצו עדיין עומד על תלו. לוחם אצ"ל שהשתתף בכיבוש דיר יאסין והרג נשים וילדים לא חווה אותה כמו נתן אלתרמן שכתב נגד הרג חסר אבחנה.

אנשי גבעתי שכבשו את השפלה הדרומית ופינו את כל כפריה לא חוו אותה כמו מגוייסי חוץ לארץ וחבריהם שניסו שוב ושוב לכבוש את מבצר לטרון - ונהדפו טייס חיל האוויר שהפציץ את תרשיחא על יושביה לא חווה אותה כמו הרב מינצברג מהרובע היהודי בירושלים שהלך עם דגל לבן למפקד הלגיון הירדני בירושלים עבדאללה תל והודיע על כניעת הרובע.

וכולי וכולי

זו נקודה אחת שחשוב לזכור ובע"ה נחזור אליה מאוחר יותר.

נקודה שנייה חשובה לא פחות מהראשונה היא תוצאת המלחמה. למרות שבמישור האישי אפשר למנות חוויות שונות, הרי שבהסתכלות לאומית תוצאת המלחמה היא חד משמעית. ניצחון

יהודי. תבוסה ערבית. נכבה. ולנכבה כמה מרכיבים: הרס החברה, הרס הקהילות הפלסטיניות, ריסוק התנועה הלאומית הפלסטינית - והפליטות.

מתוך המציאות הזו נוצרים ונוצקים הסיפורים הלאומיים, הנראטיבים הלאומיים של שני הצדדים, שאם נסכם אותם בקצרה נבחין בדפוס דומה.

הסיפור הציוני הולך בערך כך – היהודים, שחיו בארץ הזו לפני אלפיים שנה, נאלצו לצאת לגלות ונרדפו בכל מקומות מושבותיהם. במאה העשרים הכירה הקהילה הבינלאומית בזכות היהודים להקים בית לאומי בארץ, ובכ"ט בנובמבר 1947 החליט האו"ם על הקמת שתי מדינות, יהודית וערבית, בתחומי פלסטינה המנדטורית. הערבים הודיעו שימנעו את יישום ההחלטה ולו בכח. הפלסטינים פתחו במעשי איבה. ירושלים היתה במצור. הגליל והנגב במצור. לצד היהודי לא היתה ברירה אלא לפתוח בהגנה התקפית – יותר ויותר ישובים ערבים נכנעו או ברחו. מדינות ערב הצטרפו ללחימה אך גם הם לא הצליחו להכניע את הכוחות היהודים למרות יתרונם המספרי. העובדה שליהודים לא היתה ברירה – זו ארצם היחידה – יחד עם המסירות שלהם ללאום, היו הגורמים שהכריעו את המערכה.

זהו נרטיב רב עוצמה, ואכן, אם תשאלו נער יהודי מה יודע על המלחמה יאמר: המצור על ירושלים, שיירת הל"ה, מעטים מול רבים. שימו לב – זה סיפור של קורבנות.

הסיפור הפלסטיני שונה לחלוטין, כמובן. על פי נרטיב זה, ארץ זו היתה מולדתו של העם הערבי הפלסטיני. מדינות אירופה שלא חפצו ביהודים ורצו לפגוע ברצף הטריטוריאלי הערבי החליטו להעניק ליהודים את חבל הארץ הזה. הפלסטינים סירבו לוותר על ארצם, אולם היהודים שעלו עליהם בכוחם, ברמת ארגונם, במקורות הכספיים שלהם ובתמיכה הבינלאומית שקיבלו הצליחו להתבסס צבאית. היחידות החמושות שלהם ביצעו מעשי טבח בעשרות מקומות בארץ, גירשו תושבים פלסטינים, ביצעו פשעי מלחמה והביאו לטיהור אתני של תושבי הארץ

הפלסטינים. מדינות ערב שנכנסו לתחומי פלסטין המנדטורית לא סייעו לערביי פלסטין, אלא ניסו לכבוש עבור עצמם עוד ועוד שטחים, כמו שמוכיח סיפוח הגדה על ידי ירדן. בקצרה – זהו סיפור על עם שיש שלו ושאנן על אדמתו שלו, ונאלץ לנטוש אותה בשל תוקפנותם של היהודים. גם זהו נרטיב חזק, שדומה לנרטיב היהודי רק בדבר אחד – בתחושת הקרבנות העולה ממנו.

הדבר החשוב ביותר בהקשר של שני הנרטיבים הללו הוא ששניהם נכונים.

נכון הוא שהפלסטינים היו והנם קרבנות של התנועה הציונית.

נכון הדבר שהכוחות היהודים ביצעו מעשי טבח וגירוש

וגם נכון שהפלסטינים הם שפתחו בלחימה

שמבחינה זו היהודים היו קרבנות התקפות הערבית.

שבמרץ 1948 לא היה ברור לצד מי תוכרע המלחמה

שמה שעשו היהודים בשלבים הראשונים של המלחמה ניתן להגדרה כמלחמת מגן

שגם במסגרת מלחמת המגן הזו בוצעו פשעי מלחמה (היינו הרג חסר אבחנה של אזרחים)

שגם הפלסטינים ביצעו פשעים דומים.

וכאן אנחנו יכולים – וצריכים – לזכור נקודה נוספת החשובה להבנת המלחמה ב-1948 והיא

ההבדל בין אלו שחוו אותה לאלו שלא חוו אותה, גם בצד היהודי וגם בצד הערבי. וכוונתי להבדל

הכרונולוגי – אלו שנולדו לפניו ואלו שנולדו אחריה. **ההבנה שלנו את המלחמה נובעת מכך**

שאנחנו יודעים כיום את תוצאות המלחמה ואנחנו מספרים אותה לאחור. בפברואר או במרץ

1948 לא היה אדם אחד שיכול היה לומר בוודאות כיצד תסתיים המלחמה. בפברואר ובמרץ

1948 מספר הנפגעים היהודים והערבים היה שקול לערך. ארצות הברית החלה לסגת מתמיכתה

בחלוקה, כלומר, במדינה יהודית; השטחים שנועדו למדינה היהודית היו מנותקים זה מזה: לא ניתן

היה להגיע ממרכז הארץ לגליל אלא בשיירות, לא ניתן היה להגיע לנגב אלא בשיירות, לא ניתן

היה להגיע לירושלים אלא בשיירות. והשיירות הללו הותקפו ועשרות מנוסעיהן נהרגו. זהו חלק מרכזי בנרטיב הציוני. האם הוא שקרי? לא! האם ניתן להתעלם ממנו? לא! האם זה הופך את

כל מה שעשו הכוחות היהודים במלחמה למוצדק – גם זה לא!

השיפוט לאחור של המלחמה, רגשי האשם של אלו שחשים רגשי אשם, הזעם של אלו שחשים זעם – צריך לעניות דעתי לקחת בחשבון את העובדה שמדובר בניתוח המלחמה מתוך ידיעת תוצאותיה. והיסטוריונים, וכל מי שמנסה להבין מה קרה בעבר, צריך להביט במציאות בעיניהם של בני התקופה, ככל שניתן לעשות את הדבר הזה.

מתוך ההבנה הזו אזכיר עכשיו בכמה מילים את שלבי המלחמה, או השלבים השונים של המאורעות האלימים. היסטוריה פשוטה. מקובל כיום לחלק את המלחמה לשני שלבים עיקריים, וכל אחד מהן לשלבי משנה.

החלק הראשון נקרא בפני היסטוריונים רבים מלחמת האזרחים, או ליתר דיוק המלחמה הבין-קהילתית. זוהי המלחמה החל מראשיתה, ה-30 בנובמבר 1947 (תיארוך ציוני!) עד ליום הקמת מדינת ישראל (14 במאי 1948)

זוהי מלחמה בין קהילתית משתי סיבות:

א. הקרבות נערכו בין מיליציות, ולא בין כוחות סדירים.

ב. התרחשה כאשר הבריטים עוד בארץ ולמעשה יהודים וערבים נמצאים באותו

סטטוס משפטי – נתיני המנדט הבריטי.

את המלחמה הבין-קהילתית נהוג לחלק לשניים:

1. דצמבר 1947 עד סוף מארס 1948

שלב ראשון בו היו מעשי איבה הדדיים, לרוב ביוזמה ערבית אך אט אט היוזמה

עברה לידיים יהודיות. אופני הלחימה היו טרור עירוני (משני הצדדים) וקרבות

בכבישים (משני הצדדים) – ללא הכרעה, תוך שהיתרון עובר מצד לצד.

2. מראשית אפריל 48 – עד 14 במאי 1948

היוזמה עוברת לידי הכוחות היהודים – מבצע נחשון – משמר העמק – כיבוש

טבריה, חיפה, הגליל המזרחי, צפת, יפו...

השלב השני הוא שלב המלחמה הסדירה, מה-15 במאי 1948 עד קיץ 1949 (חתימת הסכמי

שביתת הנשק האחרונים). כאן מקובל לחלק לשלבים הבאים

א. 15 במאי עד 10 ביוני: פלישת צבאות ערב וקרבות בלימה

ב. 11 ביוני עד 8 ביולי – הפוגה ראשונה

ג. 9-20 ביולי: קרבות עשרת הימים: כיבוש נצרת, לוד, רמלה – פרוזדור ירושלים

ד. 21 ביולי עד 15 באוקטובר – הפוגה שנייה

ה. 15 באוקטובר ואילך: מבצעי יואב, חירם, חורב = כיבוש הנגב והגליל

בשתי נקודות זמן מצב עמד הישוב היהודי בסכנה, לפחות על פי תחושתו, שהיה לה על מה

להתבסס: במאסר 1948, בשל הצלחת הכוחות הפלסטינים בהתקפותיהם על השיירות ובכלל

(ומכאן המסקנה של 'ההגנה' לעבור למתקפה) והשבוע שלאחר ה-15 במאי 1948 עם פלישת

צבאות ערב. כל מי שיספר היום עד כמה הצבאות הללו לא היו מקצועיים, ועד כמה הנשק

שברשותם לא היה מספיק - יאמר דברי אמת, אבל זה לא היה רלוונטי לתושבי יד מרדכי וכפר

דרום, שהתמודדו מול המצרים, לתושבי משמר הירדן שנפלה בהתקפה סורית, לתושבי עטרות

ונווה יעקב שנפלו בידי ירדן יחד עם הרובע היהודי וגוש עציון וכולי וכולי.

וכאן אנו מגיעים לסוג ההבנה של הנכבה שאותו אני רוצה להציע. ההצעה היא פשוטה:

לכלול בדיון על הנכבה את העובדות הבסיסיות הללו, ראשית, לזכור שאנחנו מנתחים את

האירועים בדיעבד. שנית, להבחין בין קרבות הגנה למתקפות, בין כיבושי הכפרים שנעשו

בשלב של סכנת חיים, לכיבושים וגירושים שנעשו לאחר שהמלחמה הוכרעה, ומטרתם היתה

להשיג יתרון אסטרטגי נוסף. במילים אחרות, הכיבושים שאחרי ההפוגה השנייה – כלומר כיבוש הנגב והגליל המרכזי - שונים מהותית מכיבוש הכפרים בדרך לירושלים באפריל 1948. כיבוש כפרים שתקפו ישובים יהודים שונה מכיבוש כפרים שלא היו מעורבים בכל לחימה. בכל אחד מהמקרים המוטיבציה של הכוחות היהודים היתה שונה, הצידוק המוסרי היה שונה – ולכן גם השיפוט שלנו היום צריך להתייחס אליהם אחרת. ההצעה הזו עומדת בניגוד לשיח הלאומי המקובל בשני הצדדים, זה הטוען שכל מעשי היהודים היה פשע כיוון ש"ידוע" שמטרתם היתה לגרש את ערביי פלסטין, וזה הטוען שהיהודים לחמו מלחמת מגן וכל מה שעשו ניתן להצדקה. ובמילים אחרות: ההסתכלות המוצעת בוחנת גם את האחריות היהודית, גם את האחריות הפלסטינית לעצם התפרצותה של המלחמה, להסלמה שאירעה במהלכה ולתוצאותיה. אני מציע לשים סימני שאלה על ההחלטות הפוליטיות והצבאיות שקיבלה ההנהגה היהודית – אבל גם על ההחלטות הפוליטיות והצבאיות שקיבלה ההנהגה הפלסטינית. אני חושב שאסור להסתיר את מעשי הטבח שנעשו על ידי יהודים ב-48. אבל אסור גם להסתיר את מעשי הטבח שנעשו על ידי ערבים.

צריך לשאול ביושר: מה היו הברירות שעמדו בפני היהודים בתחילת 1948, ומה היו הברירות שעמדו בפני הערבים. צריך לזכור: לא רק שהליגה הערבית והוועד הערבי העליון (ההנהגה של ערביי פלסטין) סירבו לחלוקה כמו שדוברים ציוניים חוזרים ומדגישים, אלא שהוועד הערבי העליון אף סירב להישארותם בארץ של רוב היהודים שחיו בה. טענתו היתה שרובם באו בחסות הכידונים הבריטים ולכן עליהם לעזוב. זאת, אגב, בניגוד לעמדת מדינות ערב שגרסו שהיהודים שכבר בארץ זכאים להישאר (עמדה מול אונסקו"פ).

לכן, במקביל לרגשות האשם שמתעוררים כשרואים את חרבותיו של כפר ערבי, ובמקביל לביקורת המוצדקת על סתימת הפיות והניסיון של גורמים ישראלים-יהודים למנוע את אזכור הנכבה, יש מקום לפתוח בדיון אמיתי בין יהודים וערבים על 1948 ובמסגרתו יעלו גם השאלות הבאות: האם העמדה שדרשה ב-1947 גירוש רוב יהודי הארץ היתה עמדה לגיטימית? ומה היה

אמור הישוב היהודי לעשות? להתפרק? להתאבד? לקבל את הטענה שאין ליהודים זכות להגדרה עצמית? אלו שאלות חשובות שהדיון הציבורי הפלסטיני – בשל התוצאות הטראגיות של המלחמה – מתעלם מהן לחלוטין. אולם שיח אמיתי על הנכבה אינו יכול שלא לעורר אותן. כלומר, הניסיון לצמצם את ההכחשה וההדחקה צריך להיות הדדי, כדי שהשיח יהיה שיח כנה. וכמו שהיהודים צריכים להתמודד באומץ עם טעויותיהם ופשעיהם – כך גם הפלסטינים.

חשוב להדגיש: התייחסות למשגים הפלסטינים לא מהווה הצדקה לכל מה שעשו היהודים – לא הדברים שכבר שמענו ולא הדברים שעוד נשמע. התייחסות שכזו אין פירושה שיש אחריות שווה לשני הצדדים: יש מי שביצע יותר מעשי עוול ויש מי שביצע פחות. אולם כל צד צריך להודות במה שעשה – ולהתייחס גם למה שעשה זולתו. ואפשר להעריך שכאשר הפלסטינים ידונו בשאלות הקשות הללו בפתיחות, ההתנגדות של הממסד הישראלי – ומה שיותר חשוב, ההתנגדות הפנימית בציבור היהודי - לדיון בנכבה תפחת בצורה משמעותית. שכן לא יהיה זה שיח של האשמה אלא דיון אמיתי.

אולי, זה כלל לא בטוח אבל אולי הגיע הזמן לדיון פתוח וביקורתי – ביקורת עצמית משני הצדדים - שאולי יחליף את רגשות האשם מחד ואת תחושת הקרבנות המאשימה מאידך. ולהבנת, אם יש סיכוי לשיח פורה, הוא לא טמון בהתבטלות עצמית, יהודית או ערבית, אלא בביקורת שמופנית גם פנימה וגם החוצה, שמטרתה איננה מתקפה אלא תיקון, הבנה ופיוס. ולא בכדי, באזורי סכסוך רבים בהם הוקמו מנגנונים להתמודדות עם טראומות ופשעי עבר, הם הלכו בעקבות הדוגמה הדרום אפריקאית של ועדות אמת ופיוס. ובוועדות הללו ניסו לרדת לחקר האמת מתוך הנחה שללא אמת – לא יהיה פיוס, ובחנו את מעשי שני הצדדים ולא רק את מעשי השלטון. ודומני שהכיוון הזה, של בחינה עובדתית של מעשי ומחדלי **שני הצדדים** (למרות ההבדלים ביחסי הכוח ביניהם ולמרות/בשל תוצאות המלחמה שהיו כה שונות עבור כל אחד מהם) הוא החלופה הראויה והמועילה האפשרית להכחשה ולהדחקה גם במקרה היהודי-ערבי.

hillel.cohen@yahoo.com

תודה רבה